

Підходи до трактування феномену контркультури: спроба типологізації

Олексій Шафраньош, Ужгородський національний університет

В статті охарактеризовані основні напрямки до розуміння феномену контркультури в західній соціальній та політичній науці, зокрема досліджено безпосередню генезу терміну, а також здійснена спроба типологізації наукових підходів щодо контркультури. Визначено, що термін «контркультура» був уперше вжитий у 1951 році в роботі Т. Парсонса «Соціальна система». Надалі з дещо зміненим значенням був описаний американським соціологом Дж. Мілтоном Інгером у 1960 році та популяризований у 1969 році у відомій роботі Ч. Рошака «Створення контркультури». Загалом наукові підходи до розуміння сутності феномену контркультури можна структурувати на дві групи. До першої належать ті визначення, які розглядають термін у вузькому значенні, як сукупність соціально-політичних, культурних критичних установок, в середовищі американського та європейського суспільства у 50-70 роках ХХ століття. Інша група наукових підходів розглядає контркультуру в широкому сенсі, як певну сукупність цінностей, ідей, які протистоять базовій культурі. В рамках такого підходу контркультура розглядається як явище, яке неодноразово виникало в історії суспільства. Дослідивши погляди західних науковців щодо контркультури, визначені три напрямки, поділені за критерієм відношення до контркультури. Серед них апологетичний, критичний та збалансований підходи. До апологетичного підходу відносяться роботи дослідників, для яких характерне однозначно позитивне відношення до контркультури, соціальних, політичних аспектів її діяльності. Часто містяться й певні критичні зауваження, але вони не міняють загальної картини прихильності автора до явища. До критичного підходу відносимо дослідників, які розглядають контркультуру як негативне соціальне явище і практику. Збалансований підхід поєднує в собі роботи багатьох дослідників, яких об'єднує намагання розглянути контркультуру як об'єктивне явище, при цьому спільним для авторів є визнання важливості існування явища, його вплив на соціокультурний та політичний процеси. Критицизм відноситься значною мірою до радикальних культурних практик, політичного екстремізму та надмірного захоплення психоделічними речовинами в середовищі представників контркультури.

Ключові слова: *молодіжні рухи; молодіжні рухи середнього класу; шістдесятники; хіпі; бітники; субкультури, нові ліві; культурна опозиція*

Approaches to the study of the phenomenon of counterculture: the attempt of typology

Olexiy Shafranyosh, Uzhgorod National University

In the article the author analyzes the directions of studying the phenomenon of counterculture in Western science. An attempt is also made to typologize these scientific approaches. The term is first encountered in the work of Talcott Parsons «Social System» in 1951. The term is used in the context of a discussion on the ideology of subculture movements and deviant groups. His term sounds like «counter-culture». In a somewhat modified writing, with an expanded description of the term, it is used by American sociologist J. Milton Jinger in 1960. His term «contraculture» in English first encountered in 1960. The term gained its scientific and public popularity in 1969 after Theodore Roszak's publication «The Making of a Counter Culture». He used this term to describe countercultural, subcultural movements in the United States of the 1960s, including the hippies, the «New Left». The term also was related to their critical program, as well as to characterizing an alternative society, whose creation was propagated, and partly carried out by the representatives of the movements of the sixties. This approach characterizes counterculture in a narrow sense. In the broad sense, it does not connected to a concrete time period and defines a set of ideas, values, world outlook, which oppose the official basic culture. After investigating the views of scholars on counterculture, since the 1970s the author identifies three different directions, divided by the criterion of relation to counterculture. Among them are apologetic, critical and balanced approaches. To the apologetic approach belongs the work of researchers, which is characterized by a clearly positive attitude to counterculture, social and political aspects of its activities. Often there are some critical remarks but they do not change the general picture of the author's commitment to the phenomenon. Critical approach include researchers who consider counterculture as a negative social phenomenon and practice.

The most radical representatives include Daniel Bell, Joseph Heath and Andrew Potter and others. Balanced approach combines the work of many researchers, which combines efforts to investigate counterculture as an objective phenomenon, while taking into account its weaknesses and strengths. At the same time, the authors recognize the importance of existence of the phenomenon, its influence on socio-cultural and political processes. Criticism relates to radical cultural practices, political extremism and excessive interest in psychedelics among representatives of counterculture. The approaches of researchers to this direction vary, from the «pioneer» of research of the phenomenon J. Milton Jinger, and to the researchers who tried to conduct research directly inside of the countercultural movement, in particular Kenneth Keniston, and others.

Keywords: *Youth movements; Middle-class youth movement; Sixties; Hippies; Beatniks; Subcultures; New left; Cultural opposition*

Підходи к трактовке феномена контркультуры: попытка типологизации

Алексей Шафранюш, Ужгородский национальный университет

В статье охарактеризованы основные научные подходы к пониманию феномена контркультуры в западной социальной и политической науке, в частности исследовано происхождение термина, а также предпринята попытка типологизации научных подходов к изучению контркультуры. Определено, что термин «контркультура» был впервые употреблен в 1951 году, в работе Т. Парсонса «Социальная система». В дальнейшем с несколько измененным значением был описан американским социологом Дж. Милтоном Ингером в 1960 году и популяризированный в 1969 году в известной работе Ч. Рошака «Создание контркультуры». В общем научные подходы к пониманию сущности феномена контркультуры можно структурировать на две группы. К первой относятся те определения, которые рассматривают термин в узком смысле, как совокупность социально-политических, культурных критических установок в среде американского и европейского общества в 50-70 годах XX века. Другая группа научных подходов рассматривает контркультуру в широком смысле, как некую совокупность ценностей, идей, которые противостоят базовой культуре. В рамках такого подхода контркультура рассматривается как явление, которое неоднократно возникало в истории общества. Исследовав взгляды западных ученых, определены три направления, которые разделены по критерию отношения к контркультуре. Среди них: апологетический, критический и сбалансированный подходы. К апологетическому подходу относятся работы исследователей, для которых характерно однозначно положительное отношение к контркультуре, к ее социальным и политическим аспектам. В данном подходе содержатся и некоторые критические замечания, но они не меняют общей картины расположения автора к явлению. К критическому подходу относятся исследователи, рассматривающие контркультуру как негативное социальное явление и практику. Сбалансированный подход сочетает в себе работы исследователей, которых объединяет стремление рассмотреть контркультуру как объективное явление, учитывая при этом ее слабые и сильные стороны. При этом общим для авторов является признание важности существования явления, его влияние на социокультурный и политический процессы. Критицизм относится в значительной мере к радикальным культурным практикам, политическому экстремизму и чрезмерному увлечению психоделическими веществами в среде представителей контркультуры.

Ключевые слова: *молодежные движения; молодежные движения среднего класса; шестидесятники; хиппи; битники; субкультуры; новые левые; культурная оппозиция*

Постановка проблеми.

Період 50-70-х років XX століття у США та Західній Європі ознаменувався становленням та розвитком явища контркультури. Започаткована у вузькому середовищі субкультури хіпстерів-бітників, контркультура поширилася на значну кількість напрямків суспільної, культурної, політичної спрямованості. Феномен почав активно досліджуватися в західній науці з кінця 60-х років XX століття, тоді ж були опубліковані ґрунтовні праці, зокрема Ч. Рошака, Ч. Рейча, інших дослід-

ників. З другої половини 70-х років до початку 90-х років XX століття кількість досліджень зменшилася, явище контркультури вважалося фактично вичерпаним. Ситуація змінилася з початку 90-х років XX століття, коли досвід контркультури 60-х років активно почав перейматися антиглобалістським рухом, молодіжними субкультурами 1990–2000-х років. Загалом, у західній політичній та соціальній науці наявна значна кількість наукових публікацій, присвячених проблематиці контркультури, у зв'язку з цим важливим є визначення та структуривання існуючих

наукових напрямків та підходів до вивчення цієї тематики.

Аналіз досліджень і публікацій.

Дослідження з проблематики контркультури пов'язані з роботами Дж. Мілтона Інґера, Ч. Рошака, К. Кеністона, Дж. Хіза та Е. Поттера, Ю. Гудгарта, Ф. Девіса та інших. Серед сучасних робіт науковців, які займалися даною проблематикою, варто згадати роботи А. Мінаєва, Т. Щепанської, П. Годкінсона та В. Дайка, Е. Гірша, М. Гордона, А. Мінаєва, Т. Щепанської, В. Соколова і Ю. Осокіна. В українській науці контркультура починає досліджуватися з початку 2000-х років, хоча можна констатувати, що кількість та об'єм робіт з даної тематики є вкрай недостатнім.

Метою дослідження є аналіз та визначення основних теоретичних концептів, підходів до трактування феномену контркультури в західній політичній та соціальній науці а також типологізація даних наукових підходів.

Виклад основного матеріалу.

Уперше у науковій літературі термін «контркультура» згадується у роботі американського соціолога Толкота Парсонса «Соціальна система» у 1951 році в контексті дискусії щодо ідеології субкультурних рухів та девіантних груп. Його термін звучить як «counter-culture» [9, с. 522]. У дещо зміненому написанні, із розширеним описом терміну його використовує американський соціолог Мілтон Дж. Інґер у 1960 році. Його термін «контракультура», англійською «contraculture», вперше зустрічається в 1960 році у статті «Контракультури і субкультури» [13]. Протягом 50-х і більшої частини 60-х рр. ХХ століття термін залишився поза масовою увагою наукової спільноти, можливо через те, що дещо випередив свій час, адже у 1960 році ніхто не міг передбачити спалаху молодіжного контркультурного руху, який захопить собою США та країни Західної Європи. А саме в пік розвитку цього руху, в 1969 році виходить у світ робота Чарльза Рошака «Створення контркультури», яка популяризує та йменує весь рух «контркультурою» – «counterculture».

Загалом дефініції терміну контркультури можна поділити на дві групи. До першої відносяться ті визначення, які описують термін у вузькому значенні, як сукупність критичних культурних, соціально-політичних установок в середовищі американського, згодом і європейського суспільства у 50-70 роках ХХ століття. Часто до подібного, «вузького значення» вико-

ристовується термін «контркультура 60-х». В широкому сенсі термін контркультура не має конкретного часового періоду та визначає собою сукупність ідей, цінностей, світогляду, які протистоять офіційній, базовій культурі. У рамках цього підходу історія суспільства, держави, культури є постійною боротьбою між двома початками: традиційним, який закріпився за певною людською спільнотою протягом певного проміжку часу, і революційним, який виникає з середовища традиції, але несе в собі її заперечення, бачення нового розвитку.

Починаючи з 1960 року, від статті «Контркультури і субкультури» Джона Мілттона Інґера, де вперше описується термін, і до сьогодення виділилися наукові підходи до її вивчення. Вже з 70-х років ХХ століття можемо визначити три напрямки, поділені за критерієм відношення до контркультури. Серед них апологетичний, критичний та збалансований підходи. До апологетичного підходу відносяться роботи дослідників, для яких характерне однозначно позитивне відношення до контркультури, соціальних, політичних аспектів її діяльності. Часто містяться й певні критичні зауваження, але вони не міняють загальної картини прихильності автора до явища. До критичного підходу відносимо дослідників, які розглядають контркультуру як негативне соціальне явище і практику. До найбільш радикальних представників належать Д. Белл, Ф. Девіс, більш помірковане, але все ж критичне ставлення до феномену контркультури притаманне для Джозефа Хіза та Ендрю Поттера, та деяких інших науковців. Збалансований підхід поєднує в собі роботи багатьох дослідників, яких об'єднує намагання розглянути контркультуру як об'єктивне явище, враховуючи при цьому її слабкі та сильні сторони. При цьому спільним для авторів є визнання важливості існування явища, його вплив на соціокультурний та політичний процеси. Критицизм відноситься значною мірою до радикальних культурних практик, політичного екстремізму та надмірного захоплення психоделічними речовинами в середовищі представників контркультури. Підходи дослідників цього напрямку різняться, від «піонера» досліджень явища і автора самого терміну Дж. Мілттона Інґера, і до дослідників, які намагалися вести дослідження в середовищі контркультурного руху, зокрема Кеннета Кеністона, Ю. Гудгарта.

Дослідниками, які стали визначальними у конструюванні поняття «контркультура» в со-

ціальній та політичній науках, її яскравими апо-логетами серед наукового співтовариства стали Чарльз Рошак та Вільям Рейх. Праці обох науковців поєднують позитивне відношення до контркультури 60-х років ХХ століття, у якій вони вбачали початок нового соціального устрою та нової культури, яка зможе стати противагою і замінити в кінці-кінців базову, буржуазну, міщанську культуру в США. Теодор Рошак популяризував термін «контркультура», в написанні англійською саме як «counterculture». Автор аналізує особливі риси контркультури і визначає причини її становлення, акцентуючи увагу на тому, що особливість контркультурного руху була в тому, що він з'явився в період економічного благополуччя і достатку. Народжена в 40-х роках ХХ століття генерація молодих людей не знала економічних проблем, труднощів своїх батьків, які прожили період великої депресії. Генерація дітей отримала життєві блага, отримала ліберальну позицію і відчуття, що все дозволено. Потім генерація молоді, яка, згідно зі своїми ідеалами, почала втілювати свої плани в життя, зрозуміла, що в офіційної влади для неї зовсім інша функція [1, с. 27]. За Рошаком, контркультура є типом протестного світогляду, характерного в кінці 60-х років ХХ століття для дітей технократів. Пізніше Рошак уточнив це визначення, заявивши, що контркультура являє собою протест не проти культури як такої, а «проти даного типу культури, проти даного типу цивілізації, проти того «культурного коду», який здатний знищити все живе на Землі» [1, с. 24]. У чому, на думку Рошака, полягає цей «культурний код»? Закінчення другої світової війни і наступні кілька років ознаменували собою початок формування нового типу суспільства, обумовленого різким стрибком у розвитку науки, технологій, систем комунікації. Зростання науково-технічного потенціалу призвело до того, що пізніше стало називатися науково-технічною революцією. Односторонність розвитку індустріального суспільства привела до сайєнтизму, для якого є далекими духовні потреби людей. Прагматичний утилітаризм, техніцизм створив свого роду «міф Науки» [1, с. 25].

Індивідуалізм, прагматичний і егоїстичний, підмінив собою особистість. Ідеологи контркультурного руху бачили коріння соціально-культурної кризи, що охопила США і Західну Європу в 60-х рр. ХХ століття, в тому, що сучасне суспільство перестало розглядати людину як найвищу цінність. Основною причиною цього, на думку Т. Рошака, стало переважання раціонального в

технократичному суспільстві, що призвело до ситуації, в якій цивілізація зіткнулася із загрозою самознищення. Раціоналізм був узурпований технократією, розвиток людства став бачитися тільки через призму користі, що призвело до знищення природи, надмірної експлуатації її ресурсів. Критика абсолютизації ролі об'єктивної свідомості стає одним з основних положень контркультури [1, с. 55]. Відтак, на думку Рошака, завданням контркультури є створення нового типу культури, заснованого на розкріпаченні людської чуттєвості і розвитку естетичних здібностей. Слід відзначити, що для автора характерною є достатня некритичність у сприйнятті контркультурної діяльності. Його позицію можна визначити як чітко позитивну у відношенні до контркультури. Для нього контркультура виступила паростком нового світу взаємовідносин між людьми, побудованого на толерантності, гуманності і довірі. Хоча автор зазначає недостатню об'єднаність і розмитість проявів руху, часом значну відірваність і фантастичність ідей представників контркультури, але все ж бачить за ним зовсім особливий тип соціального руху.

Позитивне бачення контркультури також характерне для американського соціолога Чарльза А. Рейча. Він є представником теорії конфлікту поколінь, активним критиком суспільства споживання. Найбільш відомою його роботою є книга «Зеленіюча Америка», що вийшла в 1970 році і відразу стала бестселером. Розглядаючи соціокультурну ситуацію США, Рейч знайшов вихід з кризи сучасного йому американського суспільства споживачів у «революції, яку здійснюють свідомістю» («revolution by consciousness») – так називається одна із заключних глав книги [10].

Сприйняття молоді як засобу оновлення всієї культурної системи суспільства тісно пов'язане у Рейча з критикою суспільства споживання, якому властива суперечливість вимог суспільства до індивіда. Людина одночасно повинна бути слухняним працівником у системі виробництва й ненаситним споживачем вироблених товарів і послуг. Таким чином, самообмеження потреб, самодисципліна протистоїть прагненню отримати побільше задоволень. Але, аналізуючи сучасну йому добу, автор розглядає не економічне підґрунтя цього протиріччя, а його когнітивні характеристики.

Рейч визначає три типи свідомості в Америці, які виникли впродовж останніх 150 років. Перший з цих типів був сформований у ХІХ столітті (Свідомість І); Другий – (Свідомість ІІ)

– у першій половині ХХ ст.; Третій – (Свідомість ІІІ) – тільки починає зароджуватися. За Ч.Рейчем, «Свідомість ІІІ» має витoki у діях «небагатьох індивідів» з середини 1960-х рр. [126, с. 217] і несе в собі відгомони війни у В'єтнамі, відкидає цінність організації і проголошує цінність вільної особистості – без шлейфу багатства і положення в суспільстві, незалежно від раси, статі, віку. «Нова свідомість – продукт двох взаємодіючих сил: життєвої перспективи, яка створюється для молодого американця всім нашим достатком, технологією, свободою і ідеалами – і трактуванням цієї перспективи – з неоновими каліцтвами, набридливими репортажами про В'єтнамську війну і тінню ядерної катастрофи» [10, с. 218].

Рейч прагне в систематичній і аналітичній формі описати нове покоління, «Свідомості ІІІ» – контркультуру. Серед цих рис виділяються наступні:

1. «Фундаментом Свідомості ІІІ є свобода» [10, с. 225].

2. «Свідомість ІІІ починається з себе самої. Починати з себе не означає бути егоїстичним (selfish). Це означає починати з передумов, на яких базується власне людське життя, та природного спокою, а не базуватися на передумовах, які є штучними продуктами Корпоративної Держави, такими як сила або закон. Це не відхід у себе, а радикальна суб'єктивність, навмисний пошук справжніх цінностей у світі, чії офіційні цінності фальшиві і перекручені» [10, с. 225].

3. «Свідомість ІІІ постулює абсолютну цінність кожного людського існування. Свідомість ІІІ не вірить в антагоністичну або конкурентну доктрину життя» [10, с. 226].

4. «Свідомість ІІІ відкидає будь-яке поняття вищої і відносної заслуги, яке знаходиться в центрі Свідомості ІІ» [10, с. 226].

5. Свідомість ІІІ «базується на ідеї громади (community) і особистісних зв'язків» [10, с. 227].

Через призму цих п'яти базових ідей Ч. Рейч розглядає чотири аспекти нової культури, яку він ідентифікує з молоддю: одяг, не пов'язана з керуванням кар'єра (the nondirected career), музика, громада [10, с. 234-254].

Як необхідне та важливе соціально-політичне та культурне явище контркультуру оцінює американський соціолог, письменник Філіп Слейтер, автор відомої праці в західній політичній науці «Погоня за самотністю», відомої не тільки в середовищі західних науковців, але й серед широкого загалу читачів. Слейтер бачить контркультуру як прямий, безпосередній неза-

бруднений тілесний і сенсорний досвід, який має справжнє почуття, зв'язок з американським минулим – «Давній Захід» – «The old West», індіанську культуру, просте життя. Традиційна, або стара американська культура, яка виробилася пізніше, навпаки, є безрідною, направлена на технологічність та майбутнє [5, с. 42].

В західній політичній науці критичний підхід представлений, зокрема, у працях Деніела Белла (1919–2011). Цікаво, що сам науковець коротко свою наукову позицію описав як: «соціаліста в економіці, ліберала в політиці і консерватора в культурі» [11, с. 167]. З характерної для неоконсерваторів точки зору, він чітко дотримується двох принципів – антикомунізму та антипопулізму, відтак піддає загалом негативній оцінці постмодернізм, його культурні прояви, присутній в ньому гедонізм. Основними роботами, де йдеться про контркультуру, її генезис, співвідношення й очікувані, на думку автора, небезпеки є стаття «Культурні протиріччя капіталізму» 1972 року [3] й однойменна монографія, що «виросла» з цієї статті (1976 рік) [4].

Д. Белл – автор концепції постіндустріального суспільства, що стала вельми популярною не тільки в науковому середовищі, але й отримала масового прихильника. Він аналізує явище американської контркультури в декількох аспектах. З однієї сторони, він проводить культурно-історичний аналіз, огляд становлення американської культури з ХІХ століття до 70-х років ХХ століття, виражаючи контркультуру як сучасний етап окремого напрямку розвитку антибуржуазної культури.

З середини ХІХ століття панівним став буржуазний світогляд з відповідною йому раціональністю, прагматичністю і аж ніяк не містичністю, магічністю чи романтизмом. Але згодом антагоністична, антибуржуазна культура отримала власний простір для вираження, отримала автономію у середовищі соціальної структури, почала створювати анклав, в яких вільно почувалися і жили своїм стилем життя представники богемі та мистецького авангарду. Ця культура за суттю своєю – антибуржуазна, станом на першу третину ХХ століття вона вже повноцінно «атакувала» традиційну культуру. Белл відзначає, що антибуржуазна культура перемогла як в аспекті доктрини, так і стилю життя. Це відзначається у запереченні традиційно сформованих суспільних та моральних імперативів та в антиінституціоналізмі, що панують у культурі. Відтак, традиційна буржуазна організація життя з її

«раціоналізмом та тверезістю» не є захисниками традиційної культури. Белл пише: «Те, що ми наразі маємо – це радикальне роз'єднання культури і соціальної структури, і це подібне роз'єднання до тих, які історично вже відбувалися, прокладали шлях до більш явних соціальних революцій» [3, с. 30].

Причому, на думку Д. Белла, у двох фундаментальних напрямках ця революція вже почалася. По-перше, автономія культури, досягнута мистецтвом, тепер переноситься у сферу життя. Постмодерний характер вимагає втілення в реальності того, що ми раніше програвали в нашій фантазії та уяві. По-друге, стиль життя, що практикувався невеликою групою, «холодний стиль» Шарля Бодлера чи «галюциногенне шаленство» Артюра Рембо копіюється багатьма людьми, також ця стилістика є домінуючою на культурній сцені. «Цей фактор надав культурі 1960-х років особливу силу, плюс той факт, що богемний стиль життя, обмежений крихітною елітою, був виставлений на величезному екрані мас-медіа» [3, с. 30].

В іншому аспекті Белл аналізує сутність контркультури з точки зору захисту традиційних американських цінностей. Його характеристика базується на сприйнятті контркультури на межі між наївністю та неосвіченою зарозумілістю. Пишучи про культуру хіпі в 1960-х роках, Белл зазначав, що: «Так звана контркультура є хрестовим походом дітей, які прагнули ліквідувати грань між фантазією і реальністю та втілювати в життя власні бажання, імпульси під прапором звільнення. Це означало затвердження знуцання над буржуазною святенністю, яка насправді була тільки прикриттям для кабінетної поведінки ліберальних батьків. Рух заявляв, що є новим і сміливим, але насправді він повторив, у більш тендітному вигляді, долю представників юної богемії з Грінвіч-Віллідж півстоліттям раніше. Це була така контркультура, як підроблена культура» [4, с. 301]. «Популярна, – як зазначає Деніел Белл, – хіпово-наркотична рок-культура, нове розуміння ритуалів «чорної меси» і насильства у сфері культури є набором культурних дій, які підривають соціальну структуру... У такому сенсі культура 1960-х має нове і скоріш за все специфічне історичне значення... Постмодерна культура 1960-х, яка назвала себе контркультурою, визначає себе протилежністю протестантської етики, оголошує кінець пуританізму і готується до фінальної атаки буржуазних цінностей» [3, с. 31].

Але, на думку дослідника, такий тип закликів та лозунгів від представників контркультури є поверхневим, карикатурним. Передусім тому, що й протестантська етика, пуританство, сама буржуазна культура зникла давно, ще на початку XX століття, а контркультура є продовженням тенденцій, ініційованих у середовищі політичного лібералізму та модерністської культури, і представляє, по суті, розкол у таборі модернізму. Лібералізм породив базову вседозволеність, а відтак не може встановити які-небудь чіткі межі [3, с. 36]. Висновки дослідник робить не надто втішні, послуговуючись його термінологією, дещо «апокаліптичні». Наявний гострий конфлікт між індустріальним суспільством, базованим на принципах економіки та економності, функціональної раціональності, та культурою, основними тенденціями, трендами якої стали анти-інтелектуальні, антикогнітивні напрямки, які базуються на інстинктивних настроях. «Один напрямок розвиває функціональну раціональність, технократичне прийняття рішень, сприяє розвитку меритократії. Інший – розвиває апокаліптичні настрої та нераціональні моделі поведінки. Це є історичною кризою західного суспільства. Цей культурний поділ у подальшій перспективі є найбільшим викликом суспільству» [3, с. 38].

Торкаючись аналізу сутності контркультури, а також її впливу на молодіжний рух у США та соціокультурний розвиток американського суспільства з 70-х років XX століття до початку XXI століття, є доцільним згадати дослідження «Бунт на продаж» канадців Джозефа Хіза та Ендрю Поттера. У роботі, виданій у 2004 році, автори висловлюють критичну позицію щодо ролі контркультури, яка, на їхню думку, є стимулом розвитку суспільства споживання. Незважаючи на декларований антиконсюмеризм, антиспоживацькі та бунтарські цінності, насправді контркультура, антикорпоративний рух і ліворадикальний рух, навпаки, активно долучилися до розбудови сучасного суспільства споживання. Це виявляється в тому, що декларовані цінності бунту, індивідуалізму, протесту проти масової культури у побуті, стилі життя насправді створюють нові можливості для ринку і збуту продукції та послуг. Цей ринок активно освоєний бізнесом і таким чином бунтарство стає черговим трендом, який успішно продається і купується споживачем. Таким чином, людина, яка декларує боротьбу з суспільством споживання, конформізмом, сама попадає в споживацьку павутину.

Автори пишуть: «Головне полягає у тому, що хіпі (всупереч чуткам) не зрадили своїх ідей. Ідеології хіпі та яппі – це одне і те ж. Між контркультурними ідеями, що надихали бунт 1960-х, і ідеологічними потребами капіталістичної системи просто-напросто ніколи не виникало ніяких непорозумінь. Хоча немає сумнівів у тому, що мав місце культурний конфлікт між представниками контркультури і захисниками старого американського протестантського істеблішменту. Протиріч між цінностями контркультури і функціональними потребами капіталістичної економічної системи не виникало ніколи. З самого свого зародження контркультура мала яскраво виражений підприємницький характер» [2, с. 5]. Праця «Бунт на продаж» зумовила значний вал відгуків, від жорстко критичних до захоплених, стала «бестселлером» серед популярних наукових видань в середині двохтисячних років. Автори адресували свою роботу сучасному поколінню, що перебувало на хвилі антиглобалізму, вступаючи в дискусію з ідейними теоретиками цього руху, зокрема – Наомі Кляйн та її працею «No Logo». Критика авторів зосереджувалася на їхньому консервативістському баченні контркультурних процесів, які переважно висвітлювалися як деструктивні явища, відверте позерство і гонитву за модою в середовищі американської молоді, починаючи з 60-х років ХХ століття.

Критичний підхід до розуміння контркультури є характерним для американського науковця Фреда Девіса. За його розумінням, контркультура виникла шляхом інверсії норм та цінностей домінуючої культури. Таким чином, виникає нова анти-цінність, мовою фототехніки – «негатив», прямо протилежний цінності в пануючій культурі. Наприклад, якщо добропорядність в буржуазній культурі є важливою цінністю, то в контркультурі вона є анти-цінністю, свідченням міщанства, обмеженості. Сферу інтимних взаємин, в яку згідно з традиційною мораллю вторгтися заборонено, контркультура, на думку дослідника, навпаки, робить відкритою для групового «Ми». Так, Девіс визначає, що для хіпі контркультура є переважно інверсією ключових американських цінностей та практик середнього класу. До прикладу: «безпосередність проти заклопотаності в минулому та викликів майбутнього, натуральне проти штучного... , пряме проти опосередкованого, спонтанність проти структурованості, примітивізм проти досвідченості, містичність проти науковості, егалітарність проти ієрархічності, поліморфність та андрогінність

проти окреомості, дифузність проти категоричності, спільне проти приватного [12, с. 20].

Збалансований погляд на проблематику контркультури характерний для Мільтона Дж. Їнгера (1916–2011), американського соціолога, політолога, президента Американської соціологічної асоціації (1977–1978). Їнгер є автором численних статей, праць, у яких ґрунтовно досліджені питання генезису контркультур, їх співвідношення з базовою культурою, питання дискримінації, конфліктів культур, а також впливу контркультури на процес соціальних змін. Розглядаючи термін «контркультура» в широкому сенсі, Їнгер цитує американського автора Рене Дюбо: «Контркультури та різноманітні групи спільнот, які вони зазвичай створюють, не є соціальними аберациями. Протягом багатьох тисячоліть робилися спроби створити альтернативу існуючому громадському порядку як відповідь на існуючі ієрархічні поділи та привілеї..., відповідь на гедонізм та споживацтво..., зниження якості життя [12, с. 1].

Їнгер концептуально розглядає роль контркультури в побудові та житті самої цивілізації. Він проводить порівняння між функціонуванням системи залізної дороги й цивілізаційної системи. Він зазначає, що «ми перебуваємо в розпалі великого цивілізаційного перетворення. Головне питанням, яке постало перед людством – адекватне реагування на неймовірно швидкі та різкі зміни, які відбуваються на планеті. Ми зіткнулися з проблемою перебудови нашої залізничної станції, шляхових реле, зміни колії треків і водночас перевезення на нашій залізній дорозі значно більшої кількості пасажирів, не зупиняючи рух поїздів. Одні кажуть – нічого не треба змінювати, цивілізація може бути порушена занадто легко, або мовою залізничної аналогії – слід внести деякі зміни в маршрутах, але не втручатися в основну структуру. Інші кажуть – зупиніть потяг, система не варта того, аби її утримувати, вона сама по собі завалиться; Нам потрібне чисте поле, на якому слід все побудувати заново. Це і є позиція контркультури» [12].

Суттєвим моментом є також те, що контркультурний рух не є конкретно єдиним цілісним напрямком, а скоріше потоком, який постійно перебуває у розвитку, дифузії з іншими суспільними, культурними течіями, причому в певний час він є більш видимим, має значну кількість проявів і факторів впливу, в інший час – є більш латентним, його видозміни в такому випадку дещо складніше прослідкувати. Парадоксаль-

но, але суспільний розвиток має «традицію антитрадиції», за якою будуються нові рухи. Тому прямо чи опосередковано ці традиції були розроблені В. Блейком, Дж. Вінстенлі (релігійний реформатор, один із засновників руху «дігерів» під час Англійської революції XVII століття, соціаліст-утопіст), К. Марксом, Д. Лоуренсом (англійський письменник-модерніст I пол. XX століття) значною кількістю діячів контркультури як минулого, так і сучасності [12, с. 11].

Розробляючи власний підхід до пояснення суті контркультурного руху, Їнгер типологізує існуючі точки зору щодо природи та характеру учасників руху. Таким чином він виділяє чотири підходи до розуміння контркультури як феномену, так і активізму її представників. Цікаво, що, розбудовуючи власну типологію, Їнгер залучає критерій «включеності» дослідників до контркультурного проекту.

Дані підходи мають такий вигляд:

1. Сприймаючий (Perceived) підхід – до нього входять учасники, що дотримуються поглядів домінуючої культури, перебувають поза контркультурною системою, вбачають в ній різко опозиційний набір цінностей.

2. «Досвідчений» (Experienced) підхід – учасники цього напрямку є тією чи іншою мірою «включеними» в контркультурний проект, вбачають контркультурні цінності такими, які розходяться з цінностями істеблішменту. Англійською терміни «experience», «experienced» перекладаються як досвід чи досвідчений, відповідно. Але з 60-х років XX століття у мову ввійшло ще одне трактування цього терміну, що походило з середовища контркультури. Ним визначалися люди, які розуміють, приймають та розділяють цінності, є в «темі».

3. Підхід вимірювання (Measured) – діючі відповідно до цього підходу науковці систематично досліджують та порівнюють цінності як опозиційних груп, так і домінуючої більшості.

4. Інтерпретаційний (Interpreted) – підхід базується на неформальному спостереженні, яке по суті виступає основою суджень. Їнгер вважає, що цей підхід, незважаючи на певні складності, може дати більш точний і детальний аналіз явища, ніж просте вимірювання [12, с. 44].

До збалансованого підходу можемо віднести й аналіз контркультурного руху американського психолога, соціолога Кеннета Кеністона. Його роботи «Ненаправлені: відчужена молодь в американському суспільстві», «Молоді радикали: нотатки про цілеспрямовану молодь», «Молодь

і відмова: становлення нової опозиції» вирізняються з-поміж інших тим, що автор провів польове дослідження, безпосередньо фіксуючи контркультурний рух, спілкуючись зі значною кількістю представників контркультури. На основі отриманих даних К. Кеністон здійснив узагальнення щодо типів поведінки, впливів, мотивації людей, що перебували в русі. При цьому дослідник не був «включеним» до руху, не складав його частину, перебуваючи у статусі зацікавленого спостерігача. Автор визначив декілька особливостей, які є загальними для представників контркультури (розглядалися представники субкультури хіпі). Автор описує ціннісні орієнтири руху, аналізуючи з точки зору протистояння батьків і дітей.

Робота «Ненаправлені: відчужена молодь в американському суспільстві» стосується проблематики зростання молодого покоління американців із забезпечених сімей, які не сприймають культуру своїх батьків. Для автора є характерним психологічний підхід. Досліджуючи генезис «відчуженої молоді», яка стала соціальною базою контркультурного руху, він спирається на образ сімейних відносин в американській сім'ї, традиції та ідеали, які були в ній прийняті у 60-х роках XX століття [6].

Наступна робота, «Молоді радикали: нотатки про цілеспрямовану молодь», стосувалася дослідження позицій лідерів протестного антивоєнного руху, «голосів» свого покоління. Автор дослідив погляди 17 лідерів антивоєнного руху, студентської молоді. Рік видання дослідження – 1968 – час піку антивоєнного руху, руху нових лівих, початок найбільш радикальних тенденцій в контркультурному русі, які проявилися у вигляді заворушень в Нью-Йорку, Детройті, Лос-Анджелесі. Цей процес перегукувався із «студентською революцією» в Парижі [7].

Узагальненням попередніх досліджень є збірка есеїв «Youth and Dissent: The Rise of a New Opposition». Кеністон відзначає, що в суспільстві одночасно відбуваються два революційні перетворення. Перше з них спрямоване на покращення власного існування в існуючій системі цінностей (революція меншин і бідних). Інше спрямоване на нові цінності, проти існуючої системи ціннісних орієнтацій та шляху життя (контркультурний рух). Обидві революційні тенденції зіштовхуються в реальному житті. Відтак, потрібне нове бачення на загальний процес, в якому обидва революційні напрямки поєднуються [8].

Юджин Гудгарт у праці «Культура та радикальна свідомість» визначає широкий, узагальнюючий в історичному аспекті підхід до контркультури. Він розглядає її не лише як період 50-70 років ХХ століття, але і в ширшому розумінні цього поняття, включаючи до аналізу й погляди мислителів ХІХ століття, не подібних ідейно, світоглядно та ідеологічно, але спільних у своїй негативістській позиції до сучасного їм капіталістичного суспільства: погляди Маркса й Нітцше, консерватора Е. Берка.

Автор, як він сам визначає, намагається провести аргументовану, збалансовану критику контркультури, визнаючи й позитивні риси. Таким чином, він вбачає свою «критику як Немезиду, яка спрямована в бік зарозумілості розуму й уяви, а не проти власне розуму чи фантазії» [5, с. 149].

Позиція Гудгарта спрямована на критику чистого розуму і відірваної уяви при побудові соціально-культурних, політичних концепцій та втілення їх у реальній політичній практиці. Його критика спрямована на особливо «ревних борців за контркультуру», які «засуджують розум та традицію від імені інстинкту та уяви». Показуючи на прикладі радикальних поглядів К. Маркса чи, навпаки, консервативних Е. Берка, автор зазначає, що утопічна ідея, будучи включеною у конкретний історичний процес, стає репресивною, перетворюється на тиранію. Також автор зазначає, що контркультура вибрала дуже мінімальний аспект культури, відтак не має можливості і не може бути її заміником [5, с. 111].

Критикуючи контркультуру, Гудгарт визнає її слабкі риси. Він зазначає, що вона створила смутне та неоднозначне уявлення про культуру, в якому одночасно уживаються пуританство та утилітаризм, а з іншого боку – гедоністичні й діонісійські начала. З певним сарказмом він констатує: «Є однозначно геніальний елемент у політичному житті, який використовує контркультура – насолода і страх у спонтанних ак-

ціях супротиву на вулицях, побудові масових демонстрацій. Але організація комітетів і груп, створення довгодіючих комунікаційних акцій, вивчення шляхів використання будь-якої влади – це навряд чи вписується в поняття світової радості... Контркультура страждає від невирішеного конфлікту між бажанням раю негайно, зразу і боротьбою за нього» [5, с. 44].

Висновки.

Загалом наукові підходи до розуміння феномену контркультури можна поділити на дві групи, до першої належать дефініції, які розглядають контркультуру, власне, в період 50-70-х років ХХ століття. До другої групи наукових підходів визначає контркультуру в більш широкому сенсі, як сукупність ідей, цінностей, світогляду які протистоять базовій культурі суспільства. Відносно такого підходу контркультура не має чітких часових рамок і розглядається як явище, що виникало неодноразово в процесі історичного розвитку суспільства. Дослідивши погляди західних науковців щодо контркультури, можемо визначити три напрямки, поділені за критерієм відношення до контркультури. Серед них апологетичний, критичний та збалансований підходи. До апологетичного підходу відносяться роботи дослідників, для яких характерне однозначно позитивне відношення до контркультури, соціальних, політичних аспектів її діяльності. До критичного підходу відносяться роботи науковців, що трактують контркультуру як переважно негативне соціальне явище і практику. Для збалансованого підходу є характерним намагання розглянути контркультуру як об'єктивне явище, визнання важливості його існування та безперечний вплив на соціокультурний та політичний процеси. В той же час критика в рамках підходу стосується, зокрема, радикальних культурних практик, політичного екстремізму та надмірного захоплення психоделічними речовинами в контркультурному середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Рошак Т. Истоки контркультуры / Т. Рошак. – М.: АСТ, 2014. – 384 с.
2. Хиз Дж. Бунт на продажу. Как контркультура создает новую культуру потребления / Дж. Хиз, Э. Поттер. – М.: Добрая книга, 2007. – 456 с.
3. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism / D. Bell // Journal of Aesthetic Education. – Vol. 6. – № 1/2. – Champaign: UI Press, 1972. – 240 p. doi:10.2307/3331409
4. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism: 20th Anniversary Edition / D. Bell. – New York: Basic Books, 2008. – 352 p.
5. Goodheart E. Culture and the Radical Conscience / E. Goodheart. – New Brunswick: Transaction Publishers, 2001. – 179 p.
6. Keniston K. The uncommitted: alienated youth in American society / K. Keniston. – Retrieved from: <https://archive.org/stream/uncommittedalien000773mbp#page/n1/mode/2up>

7. Keniston K. Notes on committed youth / K. Keniston. – New York: Harcourt, Brace & World, 1968. – 368 p.
8. Keniston K. Youth and Dissent: The Rise of a New Opposition / K. Keniston. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc. (A Harvest Book), 1972. – 403 p.
9. Parsons T. Social System / T. Parsons. – Abingdon: Routledge, 2005. – 636 p.
10. Reich C. The Greening of America / C. Reich. – New York: Random House, 1970. – 399 p.
11. Waters M. Daniel Bell / M. Waters. – New York: Routledge, 2002. – 200 p.
12. Yinger J. Milton. Countercultures: The Promise And The Peril Of A World Turned Upside-Down / J. Yinger. – New York: FreePress, 1984. – 384 p.
13. Yinger J. Milton. Contraculture and Subculture / J. Yinger. – Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2090136>. doi:10.2307/2090136

REFERENCES

1. Roszak, T. (2014). *Istoki kontrkultury [The origins of the counterculture]*. Moscow: AST [in Russian].
2. Heath, J., & Potter, A. (2007). *Bunt na prodazhu. Kak kontrkultura sozdaet novuiu kulturu potrebleniia [Riot for sale. How counterculture creates a new culture of consumption]*. Moscow: Dobraia kniga [in Russian].
3. Bell, D. (1972). The Cultural Contradictions of Capitalism. *Journal of Aesthetic Education*, 6 (1/2), 11-38. doi:10.2307/3331409
4. Bell, D. (1998). *The cultural contradictions of capitalism*. New York: Basic Books.
5. Goodheart, E. (2001). *Culture and the radical conscience*. New Brunswick, N.J: Transaction.
6. Keniston, K. *The uncommitted: alienated youth in American society*. Retrieved from <https://archive.org/details/uncommittedalien000773mbp>
7. Keniston, K. (1968). *Young radicals: Notes on Committed Youth*. New York: Harcourt, Brace & World.
8. Keniston, K. (1971). *Youth and dissent; the rise of a new opposition*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
9. Parsons, T. (1991). *The social system*. New York: Free Press.
10. Reich, C.A. (1970). *The greening of America*. New York: Random House.
11. Waters, M. (2003). *Daniel Bell*. London: Routledge.
12. Yinger, J. (1982). *Countercultures: The Promise and Peril of a World turned upside down*. New York, NY: Free Press.
13. Yinger, J.M. (1960). Contraculture and Subculture. *American Sociological Review*, 25 (5), 625. doi:10.2307/2090136

Шафраньош Олексій Іванович

Аспірант

Ужгородський національний університет
88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3

Shafranyosh Olexiy

Postgraduate student

Uzhhorod National University
3, Narodna Sq., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Email: lshafr@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1170-3599

Цитування: Шафраньош О. І. Підходи до трактування феномену контркультури: спроба типологізації / О. І. Шафраньош // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 3. – С. 52-61.

Citation: Shafranyosh, O.I. (2019). Pidkhody do traktuvannia fenomenu kontrkultury: sprobha typolohizatsii [Approaches to the study of the phenomenon of counterculture: the attempt of typology]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (3), 52-61.

Стаття надійшла / Article arrived: 18.02.2019

Схвалено до друку / Accepted: 19.03.2019